

Nucená sterilizace v komunistickém Československu

Státní podpora porušování lidských práv skrze zdravotnictví a sociální služby

GWENDOLYN ALBERT

Po svém nástupu k moci v Československu komunistický režim sice deklaroval, že tzv. cikánská otázka se nesmí stát rasovým problémem, ale po celou dobu své existence represivními akcemi, sociálním inženýrstvím, v němž naplánoval „rozptyl“ a přesun romského obyvatelstva, administrativní klasifikací romských rodin na „přízpůsobené“, „částečně přízpůsobené“ a „nepřízpůsobené“, a zejména cílenou nucenou sterilizací žen praktikoval politiku založenou na rasově a eugenicky motivovaných principech, která porušovala mezinárodní zákony o lidských právech.

 Komunistický režim chápal „cikánskou otázku“ jako problém sociální, „*dědictví po staré kapitalistické společnosti*“, kterou „*po vzoru Sovětského svazu vyřešíme*“.¹ Již v roce 1949, tedy rok po převzetí moci, ministerstvo vnitra prosadilo řešení „*cikánské otázky*“ jiným způsobem, neboť se rozhodlo, že zařídí, aby „*osoby toulavé a práce se štítící, které nelze přesvědčováním a dobrovolnou cestou udržeti na jed-*

nom místě ani v práci, ani v bydlišti“,² byly ve větší míře než dosud zařazovány do táborů nucené práce (TNP). K zřízení TNP přistoupil komunistický režim už v listopadu 1948 podle zákona č. 247 a nově vybudoval pět táborů pro muže a dva pro ženy. V prosinci 1949 v nich bylo umístěno už 9 024 osob.

Ministerstvo práce a sociální péče přišlo s vlastním návrhem opatření a roztřídkilo „*cikány a osoby po jejich*

způsobu žijící“ do tří skupin. Do první byli zahrnuti lidé, kteří ukázali dobrou vůli a snahu k trvalému zakotvení na jednom místě, kde by byli pod dohledem sociálních pracovníků. Do druhé skupiny byly zahrnuty osoby a rodiny, které bylo třeba donutit ke stále produktivní práci a trvalému bydlišti a které budou pod stálou kontrolou zdravotního, pracovního, školského a bezpečnostního referátu okresních či obvodních národních výborů (ONV). Poslední skupinu měly tvořit toulavé a práce se štítící osoby, které nelze přesvědčit, a proto je třeba pro ně zřídit „*zvláštní pracovní tábory*“, kde by byli ubytováni i rodinní příslušníci a kromě přísného dozoru by bylo přikročeno k jejich převýchově na řádné občany, a teprve po určitém časovém období by je bylo možno případ od případu převádět do druhé nebo první skupiny. Ministerstvo práce a sociální péče vycházelo z předpokladu, že třetí skupinu by v České socialistické republice tvořilo asi 840 až 1 680 osob.³

1 Archiv bezpečnostních složek (ABS), f. Velitelství Státní bezpečnosti (310), sign. 307-31-6, Zápisy z celostátní konference referentů pro vnitřní věci a bezpečnost a přednostů III. referátu KNV; záznam z diskuse; odpovědi na dotazy (září 1951), Zápis z porady referentů pro vnitřní věci a bezpečnost v Praze (říjen 1951). Autorka by ráda poděkovala Mirkovi Vodrážkovi za identifikaci tohoto a následných zdrojů informací z uvedeného i dalších archivů, ke kterým by jinak neměla přístup.

2 Tamtéž, sign. 310-82-3, Řešení cikánské otázky, 15. 11. 1949.

Už v červenci 1947 vydalo ministerstvo vnitra vyhlášku „Boj proti zločinnosti. Opatření proti cikánům – soupis“, podle níž bezpečnostní orgány ve dnech 18.–23. srpna 1947 provedou soupis „toulajících se cikánů“.⁴ Je zajímavé, že tehdy vysoce postavený důstojník Státní bezpečnosti Bedřich Pokorný, který byl ale v roce 1951 zatčen a odsouzen za protistátní činnost na šestnáct let do vězení, připsal 1. února 1950 do tohoto návrhu vlastní poznámku: „K cikánské otázce, jak je navrhována min[isterstvem] práce a soc[ialní] péče, se stavím negativně, poněvadž návrh je politicky nedomyšlen a zavání rasismem. Rozhodně nezřídíme tábory pro celé cikánské rodiny s dětmi. Vůči kočovným cikánům budeme postupovat individuálně. ÚV KSČ informován a schválil můj názor.“⁵

Na základě rozsáhlého šetření veřejné bezpečnosti v rámci akce nazvané „TO“ (toulavé osoby „cikánského“ původu), která probíhala od roku 1948, inicioval na konci roku 1953 nový ministr vnitra Rudolf Barák meziresortní opatření, do kterého byly zapojeny nejen jednotlivá ministerstva, ale i národní výbory, akademie věd, ochránci zvířat a další.⁶ Návrhy byly různorodé, od vytvoření samostatně hospodařících jednotek s vlastní samosprávou až po převážně represivní řešení. Akce nakonec vyústila ve vyšetřování „cikánských“ osob (včetně dětí), které páchaly různé hospodářské delikty v letech 1948 až 1953.

V roce 1953 představitelé nového režimu začali navíc poukazovat na skutečnost, že ačkoliv „cikánům byla dána široká možnost trvalého usazení v pohraničních oblastech historického území, byly jim přidělovány domky a byty a byli zařazováni do práce ve všech oborech“, zmiňovaná opatření se ukázala jako nedostatečná, a navíc „převážná část cikánů stojí dosud stranou budovatelského úsilí našeho lidu a pokračuje v parazitním způsobu života“.⁷

Trvalý rozpor mezi komunistickou ideologií a společenskou realitou se už od konce padesátých let kamufloval propagandou

Režim ale nadále hledal řešení „cikánského“ problému spojeného s kočováním, odmítáním vojenské služby, pracovní fluktuací, docházkou dětí do školy atd. Na druhé straně zdůrazňoval potřebu převýchovy „cikánských“ osob, řešení jejich bytové otázky nebo rušení ghett. Nakonec se ministerstvo vnitra nechalo inspirovat sovětskými zákony a v roce 1958 byl přijat zákon č. 74/1958 Sb., o trvalém usídlení kočujících osob.⁸

Trvalý rozpor mezi komunistickou ideologií a společenskou realitou se už od konce padesátých let kamufloval propagandou. Například před XI. sjezdem Komunistické strany

Československa (KSČ), který se uskutečnil v červnu 1958 v Praze, tehdejší náčelník hlavní správy Veřejné bezpečnosti (VB) plk. Jan Janulík adresoval ministru vnitra Rudolfovi Barákovi elaborát, v němž doporučoval, že „by bylo účelné zmínit se o opatřeních týkajících se žvlů kočujících a polokočujících, informovat účastníky sjezdu a veřejnost o zásadních rysech řešení ‚cikánské‘ otázky, tak aby vynikl moment humanismu a síly lidově demokratického státu“.⁹

Během padesátých let bylo ale zároveň poukazováno na to, že neexistuje „jeden ústřední úřad“, který by řešil „cikánskou“ otázku vcelku, a že problematika je převáděna z jednoho ústředního úřadu na druhý a že se tím „konečné řešení jen oddaluje“.¹⁰

VLÁDNÍ KOMPLEXNÍ ŘEŠENÍ

Teprve v šedesátých letech a na základě usnesení Vládního výboru pro otázky cikánského obyvatelstva přišel komunistický režim s komplexním řešením této otázky, když v roce 1965 začala ve všech krajích a okresech v první etapě probíhat například příprava na „organizovaný rozptyl osob cikánského původu [vedoucí] k postupné likvidaci cikánského způsobu života“.¹¹ To se ale podařilo pouze částečně, neboť v letech 1966 až 1968 bylo sice na Slovensku zlikvidováno 2 700 chatrčí, v rámci slovenských okresů bylo rozptýleně ubytováno

3 Tamtéž, sign. 310-82-3, Řešení cikánské otázky. Řešení cikánské otázky osob po jejich způsobu žijících po stránce sociální a pracovní v ČSR, 15. 11. 1949.

4 ABS, f. Sekretariát ministra vnitra II. díl (A 6/2), inv. j. 381, Toulavé osoby, cikáni – opatření proti kočování. Boj proti zločinnosti. Opatření proti cikánům – soupis, 20. 7. 1947.

5 Tamtéž, sign. 310-82-3, Řešení cikánské otázky. Řešení cikánské otázky osob po jejich způsobu žijících po stránce sociální a pracovní v ČSR, 15. 11. 1949.

6 ABS, f. A 6/2, inv. j. 381, Toulavé osoby, cikáni – opatření proti kočování. Dopis náměstka ministra vnitra plk. J. Kotala, 16. 12. 1953.

7 Tamtéž, Toulavé osoby cikánského původu – opatření, 22. 1. 1954.

8 Viz e-sbirka.cz/sb/1958/74?zalozka=text (citováno k 28. 8. 2025).

9 ABS, Vnitřní odbor Hlavní správy VB 1946–1969 (H 1-4), inv. j. 363, Návrh diskusního příspěvku pro ministra vnitra na XI. sjezd KSČ z hlediska problematiky VB, 21. 5. 1958.

10 Tamtéž, f. A 6/2, inv. j. 538, Trestná činnost mládeže – informační zprávy. Vyjádření k informativní zprávě o trestné činnosti mládeže v r. 1955, nedatováno.

11 Tamtéž, f. H 1-4, inv. j. 762, Usnesení vládního výboru pro otázky obyvatel cikánského původu z období roku 1965–1966. Návrh, 6. 5. 1966.

Opatření proti cikánům — soupis.

V nových státních poměrech bylo očekáváno, že cikánský živel využije jedinečné příležitosti k usídlení, zanechá dosavadního kočovného způsobu života a zapojí se do řádného zaměstnání jako ostatní občané. S ohledem na to, že dosud se tak stalo jen v omezeném počtu případů a že naopak cikáni jsou předmětem nespočetných stížností vyznívajících v tom, že cikáni se znovu potulují, žebrají, jsou nebezpeční cizímu majetku a dopouštějí se trestných činů, jest třeba, aby byla provedena některá opatření, která by účelně připravila vyřešení tohoto problému. Poněvadž nezbytným předpokladem dalších opatření je v první řadě řádná a úplná evidence cikánů, která po dobu nesvobody nebyla soustavně prováděna a doplňována, bude na celém území ČSR proveden nový soupis všech cikánů a osob žijících po jejich způsobu. Provedení soupisu jest úkolem bezpečnostních orgánů. Způsob provedení upravují níže uvedené směrnice.

Vyhláška ministerstva vnitra „Boj proti zločinnosti. Opatření proti cikánům — soupis“ publikovaná v roce 1947 (repro: ABS)

cca 3 000 rodin a do českých okresů přesunuto 494 rodin,¹² avšak celostátní harmonogram byl splněn pouze na 45 %. Výbor postupoval podle vládního usnesení č. 502/1968 týkajícího se řešení otázek „cikánského“ obyvatelstva, když už předtím v roce 1966 zároveň navrhl, aby se vzhledem k vysoké porodnosti a celkově nízké kulturní úrovni mezi „cikány“ prováděla intenzivní osvětová činnost ohledně antikoncepce a aby byla poskytována bezplatně.¹³

Státem organizovaný „rozptyl“ byl považován za jeden ze základních předpokladů asimilace „cikánského“ obyvatelstva. Hlavními partnery bylo ministerstvo zdravotnictví, ministerstvo školství a kultury a Státní úřad sociálního zabezpečení. Součástí komplexního řešení bylo také projednávání novelizace zákona č. 74/1958 Sb., o trvalém usídlení kočujících osob, přemísťování „cikánského“ obyvatelstva zejména ze slovenských izolovaných osad na

Moravu a do Čech a řešení bytové otázky. Existovaly ale i požadavky na přesunutí několika desítek rodin z jiných oblastí, například z Teplic, a úřady se snažily dosáhnout „rozptylu“ i v rámci celého Severočeského kraje. Snahou bylo také omezit vyplácení rodinných přídatků v případě více než pěti dětí, vyřešit vydávání antikoncepčních prostředků zdarma, aby se nestaly předmětem obchodu, atd. Příslušné orgány ale upozorňovaly i na vysoké procento dětí onemocnělých tuberkulózou, na vysokou kriminalitu mladistvých nebo na problém pohlavních chorob. Diskutovala se i otázka vypsání premií za likvidaci „cikánských“ chatrčí a osad nebo odměňování učitelů „cikánských“ dětí atd., protože existovala „nedocházka“ dětí do školy a zanedbávání péče o jejich výživu a výchovu.¹⁴

S rozvíjejícím se zahraničním turistickým ruchem si režim v průběhu šedesátých let navíc uvě-

domoval, že mnohé „cikánské“ osady se nacházejí v atraktivní oblasti Vysokých Tater. Zároveň dobové diskoze a úřední připomínky už tehdy upozorňovaly na nesoulad s ústavou a s dalšími zákony, neboť připravovaná novelizace zákona č. 74/1958 Sb. počítala například s příkazem k pobytu (omezování svobody) a některá ustanovení se vztahovala pouze na osoby „cikánského“ původu. Přesto se podařilo, že na počátku normalizace v roce 1969 vznikl Svaz Cikánů-Romů (SCR), který však byl v dubnu 1973 donucen ukončit svou činnost z politických důvodů.¹⁵

Například v souvislosti s dohodou mezi okresem Bratislava-venkov a městem Písek byla na jaře 1968 vypracována okresním oddělením Veřejné bezpečnosti v Písku zpráva, která popisovala nejružnější problémy, k nimž docházelo po přesunu „cikánských“ rodin ze Slovenska, a to v rámci „rozptylu cikánského obyvatelstva“.¹⁶ Mimo jiné

12 ABS, Sekretariát hlavního velitelství VB ČSR (H 2-1/2), inv. j. 91, Zpráva o stavu řešení otázek cikánského obyvatelstva v ČSR z roku 1970, nedatováno.

13 Tamtéž, f. H 1-4, inv. j. 762, Usnesení vládního výboru pro otázky obyvatel cikánského původu z období roku 1965–1966. Zpráva o podílu orgánů soc. zabezpečení na řešení cikánské otázky, 28. 2. 1966.

14 ABS, f. Odbor boje proti kriminálně-trestním činům (H 1-9), inv. j. 7, Zprávy o prověrce na Správě VB Banská Bystrica za roky 1960–1963, 20. 3. 1962.

15 Postavení Cikánů-Romů v ČSSR. In: *Informace o Chartě 77*, 1978, č. 15 (od 6. do 20. 12. 1978), s. 8.

16 ABS, f. H 1-4, inv. j. 881, Rezoluce ZO-KSČ součástí VB k prosincovému (1967) a lednovému (1968) zasedání pléna ÚV-KSČ, Připomínky z členské výroční schůze k cikánské otázce, 15. 3. 1968.

se v ní uvádí, že „podle zpráv okresního odborníka pro péči o ženu je postupováno aktivně v antikoncepci a i případně sterilizaci ‚cikánských‘ žen s mnoha dětmi. Z 20 pozvaných žen se 7 nechalo ovlivnit ve smyslu účelnosti sterilizace. Také jsou přesvědčovány ženy o vhodnosti antikoncepce, ovšem velmi často se stává, že přesvědčování se nedaří, i když je jim vysvětleno, že lze u soc. případů antikoncepci zajistit bezplatně. Tato přesvědčovací akce nemá žádoucího výsledku hlavně z toho důvodu, že muži za žádnou cenu nechťejí dovolit, aby jejich žena používala antikoncepčních prostředků, a ženy z obavy před muži toto odmítají. Muži se k otázce staví tak, že žena je proto, aby rodila, a když nebude rodit, že není ženou, že by ji od sebe vyhnal[i] a vzal[i] si jinou.“¹⁷

Na práci vládního výboru pro komplexní řešení „cikánské“ otázky částečně navázalo usnesení vlády České socialistické republiky č. 279 z 25. listopadu 1970 zejména ohledně zlepšování sociálně-ekonomických podmínek, vzdělávání a osvětové práce. Podle sčítání obyvatelstva z roku 1970 bylo na území ČSR 50 542 obyvatel „cikánského“ původu, přičemž každoročně se jejich počet reprodukcí zvyšoval o 2,8 %.¹⁸ Součástí podkladového materiálu byly i statistické údaje zaměřené pouze na trestnou činnost „cikánů“.

KLASIFIKACE „CIKÁNSKÝCH“ RODIN (1972)

V roce 1972 Komise vlády ČSR pro otázky cikánského obyvatelstva vypracovala plán hlavních úkolů,¹⁹ mezi něž například patřilo sledování zdravotní a kulturně výchovné práce, vzdělávání „cikánské“ mládeže nebo výchova k uvědomělému rodičovství, tedy napomáhání k „plánovanému rodičovství“.²⁰ V rámci tohoto plánu začala komise vypracovávat podrobnou klasifikaci „cikánských“ rodin a začala je diferencovat na „přízpůsobené“, „částečně přízpůsobené“ a „nepřízpůsobené“.²¹ Podle zjištění například v okrese Karviná žilo 455 rodin, z nichž do první kategorie jich spadalo 201, do druhé 124 a do poslední 130.

Poskytování mateřského příspěvku bylo v případě nedodržování hygieny, špatné školní docházky dětí atd. zastaveno a stát se zaměřil na působení na mladé „cikánské“ ženy, aby používaly antikoncepční prostředky. Komise ale brzy zjistila, že výchova k plánovanému rodičovství není úspěšná, a proto konstatovala, že „bude třeba zohlednit a rozšířit metody zdravotnické výchovy na sociálně a zdravotně zaostalou část cikánského obyvatelstva“.²²

Ke konci roku 1978 publikovala Charta 77 již výše zmíněný dokument „Postavení Cikánů-Romů v ČSSR“. Podle Státní bezpečnosti (StB) byl

vypracován s využitím zjištění učiněných Výzkumným ústavem kriminologickým Generální prokuratury v ČSSR Praha. Jako „troufalé“ označila StB zejména „doporučení ustanovit na úrovni krajů koordinační orgán, který by měl za úlohu řídit, kontrolovat a koordinovat činnost orgánů ČSSR, prokuratury a soudů, a přitom zrušit sekretariáty komisí rad KNV a ONV pro otázky cikánských obyvatel“.²³

StB také registrovala stupňující se tlak ze zahraničí. Například XI. správa kontrarozvědky zaměřená na ochranu ekonomiky sledovala nejen Komisi vlády SSR pro otázky „cikánského“ obyvatelstva v Bratislavě, ale i Mezinárodní romskou unii (romsky Romano Internacionalno Jekhetani Union), jejímž předsedou se na jejím druhém World Romani Congress (Světový kongres Romů) v Ženevě v roce 1978 stal československý emigrant MUDr. Jan Cibula žijící v Bernu. Kongres například požadoval, aby se „skončilo s genocidou cikánů v Československu [tj. se sterilizací žen a odlučováním dětí od rodičů]“.²⁴

Státní bezpečnost sledovala i zahraniční seminář na téma výchova cikánských dětí, který proběhl v Maďarsku v roce 1979, nebo aktivity Svazu německých Sintů, který protestoval proti diskriminaci „cikánů“ v Československu. Zaměřila se i na jednotlivé významné osoby a jejich činnost u nás, protože například

17 Tamtéž.

18 ABS, f. H 2-1/2, inv. j. 91, Zpráva o stavu řešení otázek cikánského obyvatelstva v ČSR, Podkladový materiál, 20. 1. 1970.

19 Tamtéž, inv. j. 151, Komise vlády České socialistické republiky pro otázky cikánského obyvatelstva – materiály ze zasedání. Plán hlavních úkolů Komise vlády ČSR pro otázky cikánského obyvatelstva na rok 1972, 19. 1. 1972.

20 Tamtéž.

21 ABS, f. H 2-1/2, inv. j. 151, Zpráva o současném stavu komplexního řešení cikánské otázky v okrese Karviná a koncepcie rozvoje, 21. 4. 1972.

22 Tamtéž, Komise vlády České socialistické republiky pro otázky cikánského obyvatelstva – materiály ze zasedání. Kontrolní zpráva o plnění usnesení vlády ČSR z 25. listopadu 1970 č. 279 ke zprávě o současném stavu řešení otázek cikánského obyvatelstva v ČSR.

23 ABS, sb. Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR), svazek prověřované osoby Mileny Hübschmannové, reg. č. 207597, a. č. 682419 MV, krycí jméno „Cikánka“, Mezinárodní cikánské hnutí – sčítání lidu (cikánů), 26. 9. 1980.

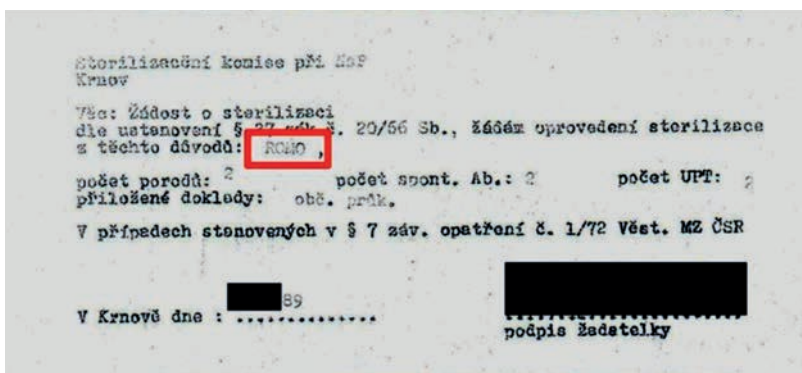
24 Tamtéž.

udržovali kontakty s vedením mezinárodního romského hnutí. StB sledovala i indoložku a zakladatelku české romistiky Milenu Hübschmannovou, jejíž spis byl veden pod krycím jménem „Cikánka“.²⁵

CÍLENÁ NUCENÁ STERILIZACE

Po obecném stručném úvodu se následující text podrobněji zaměří na problematiku cílené nucené sterilizace vybraných skupin ve společnosti, přičemž celkově vzato komunistické Československo a jeho nástupnické demokratické státy nejsou v žádném případě izolovaným případem, třebaže romská menšina v dané době a oblasti pravděpodobně představuje případ nejznámější.²⁶

Jak bylo již výše naznačeno, historie „cikánské otázky“ se vyznačuje mnoha paradoxy, z nichž nejmarkantnější je fakt, že první kroky k prosazování sterilizace byly podniknuty v šedesátých letech, tedy v období politického uvolňování, a navíc navzdory skutečnosti, že československé komunistické vedení bylo čím dál nespokojenější s tehdejšími negativními ukazateli týkajícími se obyvatelstva v zemi – podle údajů OSN porodnost z 2,2 dítěte na ženu

Anonymizovaný výpis ze zdravotnické dokumentace sterilizace, jejíž důvod je uveden jako „ROMO“ (repro: Liga lidských práv)

v letech 1960 až 1965 do roku 1968 klesla na 2,07 dítěte, což představovalo jeden z nejnižších přírůstků na světě.²⁷ Pobídky například v podobě poskytování hotovosti rodinám s dětmi vedly k nárůstu porodnosti až na 2,51 v roce 1977, přičemž ale úřady značně znepokojovalo, že porodnost mezi romským obyvatelstvem začala být údajně příliš vysoká.²⁸ Značnou roli v tomto přesvědčení a jeho praktických dopadech sehrálo to, čemu dnes říkáme anticikanismus.²⁹

Komise vlády ČSR pro otázky „cikánského“ obyvatelstva v roce 1967 doporučila, aby místní národní výbory využily výnosu ministerstva

zdravotnictví ohledně umožnění bezplatného zamezení početí u těch žen, „u kterých bylo zamezení početí [pro stát] žádoucí“, ale nemohly si ho finančně dovolit.³⁰ Roku 1970 československé federální ministerstvo práce a sociálních věcí v rámci oficiálního postoje k Romům navrhlo, aby zahrnoval nejen antikoncepci, ale též sterilizaci romských žen, „ze znevýhodněných prostředí“, což byl krok, proti kterému vystoupila první oficiálně registrovaná organizace Romů v Československu Svaz Cikánů-Romů.³¹ Česká socialistická republika následně přijala směrnici č. 01/1971, jež tento postup z důvodů zvaných „nikoliv léčebných“

25 ABS, sb. KR, svazek prověřované osoby Mileny Hübschmannové, reg. č. 207597, a. č. 682419 MV, krycí jméno „Cikánka“.

26 Nucené sterilizace prováděli lékaři na příslušnicích marginalizovaných skupin od počátku 20. století do současnosti v Asii, Evropě, Jižní a Severní Americe. Viz ALBERT, Gwendolyn: Nucené sterilizace marginalizovaných: globální problém. In: IŠTOK, Rado – LARU-AN, Renan – SIKORA, Piotr: *Měkká místa*. Tranzit, Praha 2022, s. 249–258.

27 Partnership and reproductive behavior in low-fertility countries, ESA/P/WP. 177*, May 2003, (revidovaná verze pro web), Population Division, Department of Economic and Social Affairs, United Nation Secretariat – viz un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/fertility/reproduction.pdf (citováno k 28. 8. 2025).

28 „In the 1960s and 1970s the focus of the ‘Gypsy question’ gradually shifted to considerations of parenthood and sexuality, and with it the Roma’s alleged ‘excessive’ fertility rate.“ (V 60. a 70. letech se pozornost v rámci „cikánské“ otázky přesunula k úvahám o rodičovství a sexualitě Romů, zejména k jejich údajné „nadměrné“ plodnosti.) SOKOLOVA, Vera: *Cultural Politics of Ethnicity. Discourses on Roma in Communist Czechoslovakia*. ibidem-Verlag, Stuttgart 2008, s. 218.

29 Pracovní definice přijatá Sdružením proti anticikanismu zní následovně: „Anticikanismus je dějinně vytvořený vytrvalý souhrn zvykového rasismu vůči společenským skupinám označovaným stigmatizujícím názvem „cikáni“ nebo jiným takovým termínem a zahrnuje: 1. homogenizující a zjednodušující chápání a popis těchto skupin; 2. přisuzování specifických vlastností těmto skupinám; 3. diskriminační sociální struktury, které mají degradující a ostrakizující dopady a reprodukuji strukturální znevýhodnění.“ – viz enar-eu.org/about/antigypsyism/ (citováno k 28. 8. 2025).

30 SOKOLOVA, Vera: *Cultural Politics of Ethnicity. Discourses on Roma in Communist Czechoslovakia*, s. 217.

31 PAVELČIKOVÁ, Nina: *Romové v českých zemích v letech 1945–1989. Sešity sv. 12*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, Praha 2004.

(tj. antikoncepčních) či „sociálních“ schválila.³² Směrnice nabyla účinnosti 1. ledna 1972 a za jistých podmínek legalizovala provádění lékařských zákroků za účelem zamezení reprodukce jinak zdravých žen.³³

Ačkoliv nikdy nebyl přijat návrh výslovně označující Romy jako skupinu určenou ke sterilizaci, přístup k plánovanému rodičovství Romů vydláždil v roce 1972 cestu československému ministerstvu práce a sociálních věcí ke spuštění programu péče o sociálně nepřizpůsobivé občany.³⁴ Z pohledu obránců lidských práv skutečnost, že nucené sterilizace poté skutečně započaly, vede nutně k závěru, že přijetí a šíření těchto pravidel sterilizace mělo v podstatě za účel zabránění nárůstu romské populace, jakkoli tuto motivaci jazyk těchto opatření nepřiznával.³⁵

Bylo nepsaným pravidlem, že etnickí Romové (v té době nazývaní „cikáni“) byli rozdělováni, jak bylo výše popsáno, na „přizpůsobené“, „částečně přizpůsobené“ a „nepřizpůsobené“.³⁶ Vzhledem k tomu, že „materiální nerovnost“ byla z ideologického hlediska již údajně „vymýcena socialismem“

a československá populace byla oficiálně považována za „homogenní“, metodická příručka z roku 1972 uváděla, že jakoukoli zbývající „sociální patologii“ mezi „sociálně nepřizpůsobivými“ šířili členové společnosti, kteří byli „kulturně substandardní“ – opět šlo o kategorii která, byť ne výslovně, zahrnovala „cikány“.³⁷

V roce 1973 Ministerstvo práce a sociálních věcí České socialistické republiky schválilo vnitřní výnos k poskytování jednorázové finanční dávky těm, kdo podstoupí chirurgickou sterilizaci z nemedicínských důvodů.³⁸ Podobně tomu bylo ohledně pobídek k podstoupení sterilizace i na Slovensku³⁹ a vzhledem k tomu, že romská populace na Slovensku byla vždy početnější a zanedbanější, dopad tak byl v tomto směru pravděpodobně mnohem závažnější.⁴⁰ Výměnou za souhlas se sterilizací začaly místní úřady nabízet stále vyšší částky (od původních 900 Kčs až po 25 000 Kč na konci osmdesátých let) a federální ministerstvo práce a sociálních věcí vydalo instrukce vyzývající lokální sociální pracovníky ke zdůrazňování „genetických

aspektů“ sterilizace a opakování tvrzení, že sterilizace je v nejlepším zájmu osoby, které je nabízena.⁴¹ A znovu připomeňme, že tato peněžní pobídka k trvalému zamezení početí byla činěna v době, kdy byla celková porodnost považována za příliš nízkou a kdy jinak kroky úřadů cílily na její zvýšení. V rámci tohoto procesu oslovovali romské ženy státní zaměstnanci, kteří byli z naprosté většiny neromského původu.⁴² Sociální pracovníci po celé zemi přesvědčovali romské ženy, aby zákrok podstoupily, a někdy jim zatajili, že nezvratným důsledkem bude nemožnost počít přirozenou cestou. Jedná se o jeden z nejextrémnějších případů dopadu anticikanismu v rámci lékařství a sociální práce v bývalém Československu (a později v následnických státech).⁴³

Mezinárodní pakt o občanských a politických právech z roku 1975 Československo podepsalo. Opoziční hnutí Charta 77 následně přineslo zprávu o dodržování těchto závazných pravidel v řadě samizdatových dokumentů.⁴⁴ V zmíněném dokumentu „Postavení Cikánů-Romů v ČSSR“ zveřejněném 13. pro-

32 Směrnice Ministerstva zdravotnictví ČSR ze dne 17. 12. 1971 o provádění sterilizace, citováno v sp. zn. 3099/2004/VOP/PM a násl. In: MOTEJL, Otakar: *Závěrečné stanovisko veřejného ochránce práv ve věci sterilizací prováděných v rozporu s právem a náhrady opatření k nápravě*. Brno 25. 12. 2005, s. 73 – viz ochrance.cz/fileadmin/user_upload/ENGLISH/Sterilisation.pdf (citováno k 28. 8. 2025).

33 Nucené a kruté: *Zpráva Evropského centra pro práva Romů. Sterilizace a její důsledky pro romské ženy v České republice (1966–2016)*. European Roma Rights Centre, Budapest 2016, s. 15 – viz errc.org/uploads/upload_en/file/nucene-a-krute-28-november-2016.pdf (citováno k 28. 8. 2025).

34 ALBERT, Gwendolyn – SZILVASI, Marek: Intersectional Discrimination of Romani Women Forcibly Sterilized in the Former Czechoslovakia and Czech Republic. *Harvard Journal of Health and Human Rights*, 2017, Vol. 19, No. 1 (December 2017), s. 23–34.

35 PAVELČIKOVÁ, Nina: *Romové v českých zemích v letech 1945–1989. Sešity sv. 12*, s. 109. Další materiál ohledně ableistických a anticikánských stanovisek cílících na romské etnikum viz ALBERT, Gwendolyn: Nucené sterilizace jako projev anticikanismu. Příklad Československa a České/Slovenské republiky. *Romano džaniben*, 2019, roč. 26, č. 2, s. 21–41, konkrétně na s. 36 – viz dzaniben.cz/article.html?x=l&a=6a99c68f289c5ccb59ea1e8a561836ef&m=b40d&t=37 (citováno k 28. 8. 2025).

36 ABS, f. H 2-1/2, inv. j. 151, Komise vlády České socialistické republiky pro otázky cikánského obyvatelstva – materiály ze zasedání. Zpráva o současném stavu komplexního řešení cikánské otázky v okrese Karviná a koncepcie rozvoje, 21. 4. 1972.

37 SOKOLOVA, Vera: *Cultural Politics of Ethnicity. Discourses on Roma in Communist Czechoslovakia*, s. 224–228.

38 CAHN, Claude: *Sovereignty, Autonomy and Right. Human Rights Law and the International Effort to Seek Justice for Romani Women Coercively Sterilized in the Czech and Slovak Republics*. Wolf Legal Publishers, Oisterwijk 2013, s. 40.

39 Tamtéž, s. 40–41.

40 Country fiche: SLOVAKIA. Position of civil society involved in the Roma Civil Monitor, *Roma Civil Monitor* – viz cps.ceu.edu/sites/cps.ceu.edu/files/attachment/basicpage/3172/c1-slovakia.pdf (citováno k 28. 8. 2025).

41 Nucené a kruté: *Zpráva Evropského centra pro práva Romů. Sterilizace a její důsledky pro romské ženy v České republice (1966–2016)*, s. 23.

42 SOKOLOV, Vera: *Cultural Politics of Ethnicity. Discourses on Roma in Communist Czechoslovakia*, s. 213.

43 ALBERT, Gwendolyn: Nucené sterilizace jako projev anticikanismu. Příklad Československa a České/Slovenské republiky.

Charakteristika sociální situace:

V okrese Karviná žije 455 rodin cikánského obyvatelstva s celkovým počtem 2.803 osob. Z tohoto počtu rodin je připravených 201 rodin, částečně připravených 124 rodin a nepřipravených 130 rodin. U nepřipravené části cikánského obyvatelstva je běžným zjevem nedodržování hygieny, děti jsou neupravené a v zimním období mnohdy nedostatečně oblečené. Docházka dětí z těchto rodin do škol je nepravidelná a jsou zjišťovány u nich i trestné přestupky.

Připomínky Veřejné bezpečnosti z Písku k „cikánské otázce“ adresované náměstkovi ministra vnitra v březnu 1968 (repro: ABS)

since 1978 bylo poukazováno na skutečnost, že romské ženy „souhlasily“ se sterilizací za podezřelých okolností: „Souhlas romských žen ke sterilizaci je získáván ovlivňováním, jehož objektivita není zaručena. V některých obvodech se sterilizace romských žen provádí jako plánovaná administrativní praxe a úspěšnost pracovníků je na interních schůzích hodnocena podle počtu romských žen, jež se jim podařilo k souhlasu se sterilizací přemluvit. [...] Mnohdy je k získání souhlasu ke sterilizaci demagogicky využívána peněžní odměna. Tak se sterilizace stává jedním z postupů většinové populace proti populaci menšinové, směřujícím

k tomu, aby se v menšinové etnické skupině bránilo rození dětí.“⁴⁵ V závěru dokumentu Charta 77 napsala: „Jestliže trvalé neúspěchy této politiky nepovedou k důslednému přehodnocení všech jejích komponent, ocitnou se československé instituce velmi brzy v situaci, kdy budou muset čelit obviněním, že se dopouštějí zločinu proti § 259 tr. z. (zákon o genocidii) [...]“.⁴⁶ Představitelé disentu tedy analyzovali postup vůči Romům jako závažné porušení lidských práv již v době, kdy k němu docházelo.

V roce 1979 Československo zahájilo program finančních pobídek pro romské ženy, které je měly přimět k podstoupení sterilizace. Motivem

tohoto opatření byla potřeba „kontrolovat porodnost velmi nezdравé romské populace prostřednictvím plánovaného rodičovství a antikoncepce“.⁴⁷ Mnoho romských žen tak nadále podstupovalo sterilizaci, aniž plně chápaly její dopad na možnost budoucího početí. V širším kontextu hrála hlavní roli třídní a rasová hlediska, jimiž byla dobová československá společnost „do značné míry prostoupena“⁴⁸ a za nimiž stál negativní diskriminační postoj vůči Romům, který přetrvává dodnes.⁴⁹

Nový výnos, který byl schválen v roce 1988 a týkal se finančních odměn za sterilizaci, byl svou formulací

44 CAHN, Claude: *Sovereignty, Autonomy and Right. Human Rights Law and the International Effort to Seek Justice for Romani Women Coercively Sterilized in the Czech and Slovak Republics*, s. 42. Komunistické Československo též v roce 1982 podepsalo Úmluvu o odstranění všech forem diskriminace žen (Valným shromážděním OSN byla přijata už v roce 1979).

45 Postavení Cikánů-Romů v ČSSR, s. 8

46 Tamtéž, s. 9; MARKS, Sarah: The Romani Minority, Coercive Sterilization, and Languages of Denial in the Czech Lands. *History Workshop Journal*, 2017, Vol. 84 (Autumn 2017), s. 128–148 – viz doi.org/10.1093/hwj/dbx033 (citováno k 28. 8. 2025); MOTEJL, Otakar: *Závěrečné stanovisko veřejného ochránce práv ve věci sterilizací prováděných v rozporu s právem a návrhy opatření k nápravě*, s. 73.

47 Nucené a kruté: Zpráva Evropského centra pro práva Romů. *Sterilizace a její důsledky pro romské ženy v České republice (1966–2016)*, s. 7.

48 RÁKOSNÍK, Jakub – ŠUSTROVÁ, Radka: State Socialist Biopolitics. In: KLICH-KLUCEWSKA, Barbara et al.: *Biopolitics in Central and Eastern Europe in the 20th Century. Fearing for the Nation*. Routledge, London – New York 2023, s. 197.

49 Council of Europe Commissioner for Human Rights: Letter to the Prime Minister of the Slovak Republic and the Minister of Justice of the Slovak Republic, CommHR/DM/sf 026-2021, 12 July 2021 – viz rm.coe.int/letter-to-mr-eduard-heger-prime-minister-of-the-slovak-republic-and-ms/1680a332a3 (citováno k 28. 8. 2025); ALBERT, Gwendolyn – SZILVASI, Marek: Intersectional Discrimination of Romani Women Forcibly Sterilized in the Former Czechoslovakia and Czech Republic, s. 25.

neskrývaně eugenický. Právilo se v něm, že „aby bylo zachováno zdravé obyvatelstvo“, je možné osobám, které byly sterilizovány, poskytnout jednorázovou finanční dávku nebo poukaz na nákup nábytku či domácích spotřebičů v „době do jednoho roku“ po zákroku.⁵⁰ Jelikož byli Romové obecně považováni za geneticky podřadné, nebylo nutné výslovně uvádět, že zejména jejich reprodukce by nepřispěla ke „zdravému obyvatelstvu“. Nařízení, že odměnu lze poukázat v období trvajícím až jeden rok po operaci, pravděpodobně poskytovalo úřadům čas ověřit si, že sterilizované ženy znovu neporodí. Podvaz vejcovodů u již těhotných žen by na těhotenství neměl vliv a mohlo by se stát, že by žena, která by už byla v jiném stavu, porodila i po sterilizaci. A stejně tak pokud by zákrok nebyl proveden správně, mohlo by se stát, že by na plodnost ženy neměl vliv a teoreticky by mohlo dojít k početí i po operaci.

Ombudsman shledal, že mezi lety 1970 a 1990 sterilizovala československá vláda romské ženy programově v rámci kroků zaměřených na snížení jejich údajně „vysoké, nezdravé“ porodnosti

I když lidé z Charty 77 a jejího okruhu odsoudili tento přístup a postup jako eugenický, rasově motivovanému programu pobídek,

který porušoval mezinárodní zákony o lidských právech,⁵¹ se dostalo plné pozornosti českých, slovenských a mezinárodních lidskoprávních organizací až po roce 1989.⁵²

Roku 1990 se Generální prokuratura ČSSR (resp. ČSFR) rozhodla vyšetřit obvinění, že romské ženy byly sterilizovány bez informovaného souhlasu. České i slovenské Nejvyšší státní zastupitelství tato obvinění prošetřovala na příslušném území a výsledky postoupila na federální úroveň. České Nejvyšší státní zastupitelství zopakovalo tvrzení českého ministerstva práce a sociálních věcí, že opatření přijatá v sedmdesátých letech sledovala „dosažení příznivého populačního vývoje“ s tím, že jejich účelem bylo, aby docházelo k „rození dostatečného počtu dětí, ale také dětí zdravých a v takových rodinách, které jim poskytnou vše k celkovému zdravému tělesnému a duševnímu vývoji a ke správnému zařazení do společnosti“⁵³ (zvýrazněno autorkou). Ministerstvo odmítlo tvrzení, že opatření byla podniknuta s cílem zredukovat počet zejména romského obyvatelstva, neboť podle něj úmyslem bylo „ovlivňovat rození takového počtu dětí, o které jsou rodiče schopni se starat a vychovávat je“⁵⁴ (zvýrazněno autorkou), a to nehledě na etnickou příslušnost. Vysoké částky vynaložené na dávky pro sterilizované Romky, o jejichž výši rozhodovali lokální sociální pracovníci, byly dle slov ministerstva jednoduše logickým

důsledkem množství romských rodin žijících v bídě. Ministerstvo také nesouhlasilo s tím, že dávky byly „pobídkami“. Tvrdilo, že rozhodnutí Romek pro sterilizaci bylo „zcela dobrovolné“, a odmítlo názor, že jejich volba byla ve skutečnosti plánovaně motivována s ohledem na jejich potřebu využít této jednorázové příležitosti, jak získat finance.⁵⁵ Slovenské Nejvyšší státní zastupitelství v roce 1990 charakterizovalo peněžní pobídky ke sterilizaci jako nesprávné a „v rozpore so zásadami sociálnej politiky. Sociálnu výpomoc podľa tohto ustanovenia podmieňuje totiž zákonodarca vykonaním zdravotníckeho úkonu, ktorý zabraňuje ďalšej plodnosti dotknutej osoby“.⁵⁶ Nepoměr v odměňování romských žen nicméně slovenské zastupitelství nepovažovalo za pobídku uplatňovanou na základě etnicity. Slovenské ministerstvo zdravotnictví a sociálních věcí považovalo sterilizaci „za jeden z významných prostriedkov skvalitnenia populácie, riešenia neželateľnej pôrodnosti debilných a inak mentálne zaostálých dětí apod.“⁵⁷ (zvýrazněno autorkou). Prošetření daného jevu ze strany Nejvyšších státních zastupitelství tedy zjistilo pochybení, ale nikdy poznatky neklasifikovalo jako genocidu, ani nestíhalo viníky.

Ať je tomu jakkoli, újma, ke které došlo, byla obrovská, neboť i když romské etnikum tvořilo méně než 2 % celkové populace komunistického Československa, 36 % veškerých sterilizací mezi lety 1972

50 Nucené a kruté: Zpráva Evropského centra pro práva Romů. Sterilizace a její důsledky pro romské ženy v České republice (1966–2016), s. 7.

51 MOTEJL, Otakar: Závěrečné stanovisko veřejného ochránce práv ve věci sterilizací prováděných v rozporu s právem a návrhy opatření k nápravě, s. 25.

52 Příspěvky do zvláštního čísla *Romano džaniben*, 2019, roč. 26, č. 2, které se věnují tomuto tématu.

53 MOTEJL, Otakar: Závěrečné stanovisko veřejného ochránce práv ve věci sterilizací prováděných v rozporu s právem a návrhy opatření k nápravě, s. 30.

54 Tamtéž.

55 Tamtéž.

56 Tamtéž.

57 Tamtéž, s. 31.

a 1990 podstoupily Romky.⁵⁸ Této diskriminační praxi se dostalo oficiálního posvěcení, neboť vláda prosadila zákony umožňující místním úřadům se skrze sociální a zdravotnické pracovníky zaměřovat na romské ženy spadající do jejich působnosti.⁵⁹ Nucená sterilizace Romek nebyla pouze dílem úřadů – byla diskriminací odrážející zavedené kulturní normy a stigmatizaci Romů, jež v České republice a na Slovensku přetrvávají dodnes. Sedmdesátá a osmdesátá léta byla svědkem ještě většího usnadnění zásahů do života Romů skrze sociální služby než v šedesátých letech. Podle výzkumu, který v roce 2005 provedl český veřejný ochránce práv (ombudsman) Otakar Motejl, zprávy postoupené za socialismu vládě z lokální úrovně popisovaly, jak se reprodukční chování zejména Romů změnilo či nezměnilo v důsledku sociální praxe, která měla za cíl získat jejich souhlas se sterilizací.⁶⁰

Ombudsman shledal, že mezi lety 1970 a 1990 sterilizovala československá vláda romské ženy programově v rámci kroků zaměřených na snížení jejich údajně „vysoké, nezdravé“ porodnosti.⁶¹ Případy šetřené ombudsmanem spadaly do kategorie od „menších až po velmi flagrantní“, nicméně všechny byly porušením lidských práv a jeho závěrečné stanovisko – na rozdíl od předchozího vyšetřování dané záležitosti československým Nejvyšším

státním zastupitelstvím v raných devadesátých letech – se stalo prvním oficiálním dokumentem, který to konstatoval.

Proč nucené sterilizace přetrvávaly i po skončení programů finančních pobídek? Jeden z důvodů souvisí s přístupem k císařským řezům. Mnoho gynekologů a porodníků zcela selhalo ve vysvětlení svým těhotným pacientkám (včetně neromských pacientek) před porodem, že pokud by byl nutný druhý císařský řez, lékaři ženě doporučí i sterilizaci, aby se zabránilo dalšímu početí. Místo časového oddělení obou operací se považovalo za účelnější provést je současně – informovaný souhlas se sterilizací však někdy nebyl zajištěn. Totéž lze říct o jiných postupech, během nichž lékaři sterilizovali své pacientky a poté je buď dodatečně a nepravdivě informovali, že sterilizace byla život zachraňujícím zákrokem, nebo je vůbec neinformovali, že už nikdy neotěhotní. Zde vidíme, že v jistém smyslu byla lékařská praxe po roce 1989 ještě horší než snahy za komunismu, protože zahrnovala lži a podvody ze strany zdravotnického personálu.⁶²

V roce 2021 byl schválen zákon odškodňující každého, kdo mohl prokázat, že byl sterilizován bez svého svobodného a informovaného souhlasu, a pokud se přihlásil do 2. ledna 2025. A v roce 2025 Poslanecká sněmovna i Senát Parlamentu ČR schválily v rámci novely o veřejném zdra-

votním pojištění důležitou změnu, že osoby, které byly protiprávně sterilizovány v letech 1966 až 2012, mohou nově žádat ministerstvo zdravotnictví o odškodnění do 2. ledna 2027.

Díky více než 2 000 žádostem o odškodnění podaným mezi lety 2022 a 2024 jsme nyní v situaci, kdy se o rozsahu těchto příkoří dozvídáme ještě více. Výčet osob žádajících odškodnění, zejména kvůli nuceným sterilizacím v 21. století, nyní zahrnuje i neromské ženy, a dokonce i muže. Ještě je ale třeba zmapovat, jak se v sedmdesátých letech rozhodnutí zaštitit sterilizací projevilo v lékařské profesi.⁶³

GWENDOLYN ALBERT (1967) je americká lidskoprávní aktivistka a spojenkyně romské menšiny. Po získání bakalářského titulu v oboru lingvistika na Kalifornské univerzitě

v Berkeley byla v akademickém roce 1989–1990 držitelkou Fulbrightova stipendia na Karlově univerzitě v Praze. Během sametové revoluce pracovala pro Občanské fórum jako tlumočnice. Angažuje se v otázkách důstojného připomínání míst romského holocaustu, zaručeného přístupu do běžné základní školy pro romské děti v Evropě a odškodnění žen, které byly násilně sterilizovány v bývalém Československu a České republice. Za tuto činnost jí byla v roce 2020 udělena Výborem pro odškodnění romského holocaustu v České republice Cena za lidskost a v roce 2021 Velvyslanectvím Spojených států amerických v České republice Cena Alice Garrigue Masarykové.

58 SOKOLOVA, Vera: *Cultural Politics of Ethnicity. Discourses on Roma in Communist Czechoslovakia*, s. 208.

59 Viz příspěvky do zvláštního čísla *Romano džaniben*, 2019, roč. 26, č. 2, věnované tomuto tématu.

60 MOTEJL, Otakar: *Závěrečné stanovisko veřejného ochránce práv ve věci sterilizací prováděných v rozporu s právem a návrhy opatření k nápravě*, s. 50. Je například citována jedna zpráva z Brna z roku 1970, v níž se praví, že došlo k pokroku v „působení zdravotnické osvěty k omezení porodnosti, a tím zamezení nežádoucího rozrůstání cikánských rodin“.

61 Tamtéž, s. 78.

62 Tamtéž, s. 79.

63 Text z angličtiny přeložil Šimon Daníček.